

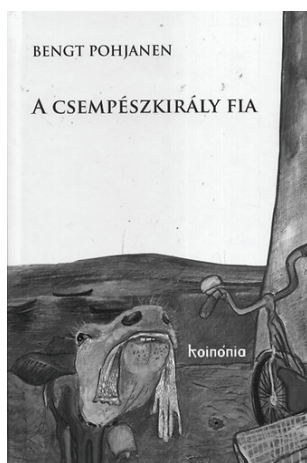
KOVÁCS FLÓRA

Mozgások

BENGT POHJANEN A CSEMPÉSZKIRÁLY FIA CÍMŰ
KÖNYVÉRŐL

„A szubkultúra előkeresztel, a kultúra keresztel, a civilizáció pedig megtanít járni. Ez így jól működik, bár akadnak kivételek.”

Bengt Pohjanen A csempészkirály fia

Koinónia Kiadó
Kolozsvár, 2011
205 oldal, 2400 Ft

”

Bengt Pohjanen *A csempészkirály fia** című könyve az első, magyar nyelven megjelent meänkieliből fordított próza. A Tornio-völgyben élő finn kisebbség kiemelten nyelvi kisebbségi létét mutatja be, amelyre természetesen az irodalmi szöveglétnek (is) hála ráíródnak a *közöttiség* egyéb formái. A meänkieliről fordítás során, e nyelv kodifikálatlan léte következtében, a fordító M. Bodrogi Enikőnek választania kellett a magyar nyelvjárások között. Az utószóban erre ki is tér: „Kezdetől fogva természetes volt számomra, hogy saját erdélyi magyar nyelvemre fordítom, mivel a Pohjanen által használt nyelvváltozatban szilárd alapot látok a majdani nyelvi norma kialakításához, és választásommal ezt kívánom alátámasztani.” (204–205.)

Jelen írásom a *közöttiség*, a nyelviség és az emlékezés kötetbeli egymásba való markáns kapcsolódását kívánja bemutatni. E hármas első tagját a szereplők kisebbségi létéből következő *közöttiség* mellett Pohjanen erősíti még azzal, hogy a mesélő apjának csempész szerepét hangsúlyozza. A csempész azért tekinthető kulcsfontosságúnak, mert számára a határ-talanítás az elsődleges, jobban mondva a határon átlépés, az áru átvitele olyan módon mintha a határ nem lenne érzékelhető; egy olyan nyelvvel kell a csempésznek rendelkeznie, amely a határt felülírja, s akár eszméket is képes szállítani. („A csempész sosem határok mentén gondolkodik, hanem a határokon átívelően, számára a határ nem egy vonal, nem a cár tollvonása, hanem afféle hátsó kisszoba, ahol találkozni lehet és üzleteket kötni. Itt nem szerződéseket írnak alá, hanem csak egymás markába csapnak. Ahol pedig kéz a

* Az említett műből a Tiszatáj 2011. 5. száma közölt részletet.

kézzel találkozik, ott van a határ harmadik szobája, amelyet az egyezségkötés kisszobájának neveznek. [...] Mély és nagy gondolat az, ami itt megszületett: a határ eszméje, filozófiája. [...] A csempész azonban összeköt, nem elválaszt.” (12.), „Igen, és világmegváltó eszmék, amelyeket a korabeli politikai ellenőrzés határán csempészték át akkoriban, amikor keletről ropant erősen fúj a szél.” (73.) A mesélő a kötetben leginkább gyermeki létében mutatkozik meg. Családja szempontjából a térbeli elválasztásban gondolkodás lehetetlen, a nagyapja hiába is próbált a határőrségnél dolgozni: „még az állása érdekében sem tudott határokbán, határok mentén gondolkodni.” (59.) A mesélőnél a csempészcsaládból származás miatt a *közöttség* csak fokozódik: „csempész fia vagyok, nem tartozom egyetlen társadalmi osztályhoz sem. Közöttük lavírozok, s nekem nincs készre szabott önazonosságom.” (163.) Esetében még az életkor mint határon mozgás kérdése is felmerül, ugyanis kiskamaszként szintén feltűnik a kötetben, a kötet utolsó mondata pedig a gyermekkor végét jelöli (200.).

Miközben a *közöttség* markáns, a peremen való lét ugyancsak felmerül, amelyet szintén nem lehet a csempész léttől elkülöníteni, bár ez utóbbi jóval nagyobb kiszolgáltatottságot képvisel. Pohjanen könyvében a perem mind tér, mind idő, mind nyelv vonatkozásában a brutalitást erősen érezteti: „a peremvidékek legperemén. Bele valami gyógyíthatatlan magányba. Nyelvtelenségbe és kiszolgáltatottságba, az átkos politikába, bele a rákba, amely legkiszolgáltatottabb éveimben hosszú időre megfosztott anyámtól, amikor a luulajai korházban kezelték és műtötték.” (19.), „svéd alattvalónak lenni, anélkül, hogy az ember igazán svéd lenne. Mikor svédül beszélünk, káromkodhatunk, mint az egyszeri kalendáriumkészítő december végén, hogy szitkozódás közben ráérjünk keresgélni a szavakat. Finnül beszélni Finnországban úgy, hogy közben aki hallgatja, majd megpukkad a nevetéstől. Rénszarvast tartani anélkül, hogy lappok lennének. A megyei vezetőség »konszenzusos lappoknak« nevezett ki bennünket, ilyen besorolás azonban így sehol máshol nem létezik, csak a megyei vezetőség kimutatásaiban” (79–80.).

E peremen létnél is van még lenézendőbb. A narrátor falujába érkeznek finnek, akiket most a falubeli közösség saját maga alá sorolhat: „a finnek meg nálunk is rosszabbak. Szerencsénkre érkezik a faluba egy család, amely nálunk alább való. [...] Ennek a finn családnak pedig van mersze idejönni és megzavarni a svédesítést, amelyet a szocik »modernizálásnak« neveznek. [...] Megtanultam már annyira svédül, hogy jólesőn le tudom nézni Kallét, mivel egy szót sem tud ezen a nyelven.” (143., 144.).

Az egyén hivatalos nyelvre váltását a kényszer teremti, a nyelvek közötti létben Pohjanen mégis érzékenyen felfedi a mesélő egy-egy nyelvhez kapcsolódó érzelmi többletét: „elhatároztam, hogy svédül fogok beszélni, de még nincsenek szavaim. Szavak nélkül nem lehet svédül beszélni, a finn szavak pedig olyan szépek, hogy nem jön, hogy kimondja őket az ember.” (23.). A hivatalos nyelvhez kötődik a korlátozás, a szabály s mellette a kifacsart szókapcsolatok: „Öqvist finnül beszél, amikor malmot játszunk vagy kulcsosat, de amikor a vám elleni bűnökről kérdez, svédre vált. Lehet, hogy a vám elleni vétkezés svéd nyelvű, éppúgy, mint Ingrid Bergman.” (43.), „törvénytelen kereskedést terveznek Kassában, Pohjanen Otto házában magasságában” (17., itt fordításköteten belüli fordítás szerepel). Addig kötődik az alattvaló lét párosítása a hivatalos nyelvhez, amíg a meänkielit hivatalosan el nem ismerik. Az elismerés után egy váltás nyilvánvalóan tapasztalható. Erre céloz is a 31. oldal hosszabb passzusa. Amíg ez az elismerés be nem következik, s ez a regénybeli alak gyerekkorában még nem következik be, addig a svédhez a hivatalos párosul, így annak a megkerülése is. Ez utóbb-

bi fellelhető abban a tettben, hogy a gyerek a hazugságot a hivatalos nyelven, mivel az nem az anyanyelve, nem tartja bűnnek: „a szükségszerű hazugságok mind svédül vannak, ezért nem is lehetnek olyan veszélyesek, és bűnnek sem számítanak. Svédül talán nem is ért az Isten. Svédül az urakkal beszélünk, finnül az Istennel. Lappul biztosan a kutyákkal.” (72.) A nyelv-váltáshoz a humort köti: „az önkéntesek új fogsort kapnak a koronától, és azzal a gratulációk is csak svédül ejthetők ki” (42.).

A hivatalos nyelv szorításában nem csoda, hogy a majdani szerző, aki a kisfiúból válik, meg akarja teremteni a saját nyelvén való kommunikációt: mind a sajátos finn nyelven való tudást, mind a saját irodalmi nyelvét: „nem akarok többé idegen, látogató lenni mások valóságában. Meg kell tanulnom finnül, igen, azt a finn nyelvet, amelyet mi beszélünk, és amely még létezik, de szívem alatt hordom, mint egy magzatot, és amely már régóta várja vajúdsomat és világra jöttét.” (179–180.) [Erről a sajátos finn nyelvi helyzetről M. Bodrogi Enikő ír az utószóban: „Svédországban az 1980-as években kezdődött el a Tornio-völgyi finnt beszélők nyelvi és kulturális ébredési folyamata, s ennek legjelentősebb eredményeként nyelvüket, amelynek a mäenkieli [méenkieli] nevet adták (jelentése »a mi nyelvünk«) sikerült 2000-ben önálló nyelvként elismertetniük.”, 202.] A kisfiú ezek miatt kezdi el kijegyzetelni a finnországi finn nyelven lévő talált kötetet. Pohjanennél külön csavar, hogy ez a könyv valószínűleg mesekönyv (*Mesevilág*), amelyhez (s természetesen nyelvéhez) a hivatalostól eltérő világot kapcsol a gyermek. Megkísérli a saját nyelvhez való világhoz már nemcsak a gyengéset, az érzelmi túlradást párosítani. Túl akar lépni a kiszolgáltatottsághoz kötöttségen, már nemcsak az érzelmi hullámok nyelveként óhajt az anyanyelvére gondolni („A vasútállomás felé vánszorgok, miközben szidom a fogorvost saját nyelvemen.”, 128.), és emellett nemcsak a közösségi forma családhoz és hithez kapcsolódásában akarja megtalálni e nyelvet.

A *csempészkirály fia* nyelvszemléltének tanulmányozásakor nem hagyható figyelmen kívül az az elhallgatás, az a suttozás sem, amely minden nyelvhez kötődik, a svédhez, a finnhez s a meänkielihez is. A háború bizonyos szegmenseiről és az adott politikai helyzetről nem beszélhetnek vagy csak körültekintően a kötetbeli alakok. A kisfiút éppen ezért vonzzák, érdeklik e történetek és éppen ezért vonja be dicsfényrel a háborút.

Pohjanen könyvének nyelve az emlékezés központba helyezéséből adódóan az emlékezés nyelve is, amely természetéből következően, illetve abból, hogy a mesélő gyermekkorának történeteit eleveníti fel az anyanyelvhez párosul: „az emberi lény emlékezete hosszú távú és nyelvi természetű. Az én lényem gyermekkorom nyelvén, meänkieliül emlékezik.” (176.). Az idézet sor után a kötet majd a testnyelv emlékezetére tér ki, amely itt mintegy nyomatékosítja a gyermekkor eseményeit. A mesélő az emlékezet hiányaira, vagyis azon történésekre szintén alapoz, amelyeket csak hallomásból ismerhet, így például a születésének körülményeit meghatározókra. Ezeket átadták neki, ő pedig gazdagította; nem is lehet probléma a hallomásból ismert emlékekkel, hiszen az egyén mindenképpen átírja az önnön emlékeit is valamilyen fokon. Hans-Georg Gadamer erre nagy hangsúlyt fektet az emlékezetről írva: „lehet jó vagy rossz az az emlék, de mindenesetre olyan valami, amit ugyan nem feledtünk el, és nem is ötlük eszünkbe. Ez valami maradandó, természetesen nem mint állandó jelenlét, de mindig olyan valami, ami a legsajátabb tulajdonunk, valami, amire gondolunk és ami gazdag sokféleségében jelenik meg ismét előttünk.” (Gadamer: *Költeni és gondolkodni Hölderlin Emlékezés című verse tükrében*. Ford. Orosz Magdolna. In Uő.: *A szép aktualitása*. Vál. Bacsó Béla. Budapest, T-Twins Kiadó, 1994. 213.).

Bengt Pohjanen *A csempészkirály fia* című kötetének kiadása a kisebbségi kérdésről való beszéd szempontjából rendkívül fontos, hiszen e mű a kisebbségi létet a nyelviségben és annak sokféle kapcsolódásában, összetettségében szemléli. A Koinónia Kiadó és M. Bodrogi Enikő emellett egy jó döntéssel és igényes munkával még közelebb hozta a kötetet az olvasóhoz azáltal is, hogy a lábjegyzetek kiegészítik a Pohjanen könyvében megjelenő közösséget érintő ismeretbeli hiányokat.

(Ford., utószó és lábjegyzetek M. Bodrogi Enikő)

